8D04203 – «Құқықтану» білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған «Әйелдер мен балаларға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу ерекшеліктері: теория мен практика мәселелері» тақырыбындағы Жақыш Ақерке Жеңісқызының диссертациялық жұмысына ғылыми кеңесшінің

ПІКІРІ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазіргі кезеңде әйелдер мен балаларға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу мәселесі Қазақстан Республикасының құқықтық, әлеуметтік және криминологиялық саясатының басым бағыттарының бірі болып табылады. 2024 жылғы 15 сәуірдегі Заңмен ұрып-соғу мен жеңіл зиян келтірудің қылмыстық теріс қылық ретінде қайта криминализациялануы, сталкинг үшін жауаптылық пен зорлық-зомбылық жасаушыларға арналған психокоррекциялық бағдарламалардың енгізілуі, профилактикалық заңнаманың 2025 жылғы 30 желтоқсандағы «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Заңға шоғырландырылуы және ішкі істер органдарының профилактикалық буынының қайта құрылуы – осы саланы қарқынды реформалау кезеңіне енгізді. Мұндай жағдайда жаңа заңнаманың ұғымдық аппаратын доктриналық тұрғыдан пайымдау, реформалардың нақты нәтижелерін криминологиялық және виктимологиялық деректер негізінде бағалау және профилактикалық жүйені одан әрі жетілдірудің дәлелді бағыттарын негіздеу заң ғылымының кезек күттірмейтін міндетіне айналды.

Осы тұрғыдан алғанда, Жақыш Ақерке Жеңісқызының диссертациялық жұмысы өзекті әрі ғылыми-практикалық маңызы жоғары зерттеу болып табылады. Ол отандық ғылымда 2024–2026 жылдардағы реформалардан кейінгі жағдайды кешенді монографиялық деңгейде бағалаған алғашқы еңбек болып табылады. Зерттеу тақырыбының маңыздылығы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жасырын және қайталанатын сипатымен, әйелдер мен балалардың виктимологиялық осалдығымен, отбасылық-тұрмыстық саладағы кісі өлтірулер үлесінің өсуімен және алдын алу жүйесін кешенді түрде жетілдіру қажеттілігімен айқындалады.

Диссертациялық жұмыстың мазмұны. Жұмыстың құрылымы зерттеудің мақсаты мен міндеттеріне сай жүйелі құрылған. Диссертация нормативтік сілтемелерден, анықтамалардан, белгілеулер мен қысқартулардан, кіріспеден, тоғыз бөлімді біріктіретін үш тараудан, қорытындыдан, 301 атаудан тұратын пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және бес қосымшадан тұрады.

Бірінші тарауда әйелдер мен балаларға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алудың құқықтық негіздері зерттелген. Автор тұрмыстық зорлық-зомбылықтың ұғымын, мәні мен нысандарын доктрина, халықаралық стандарттар және қолданыстағы заңнама негізінде салыстыра талдап, оның бес мәнді белгісін айқындаған және әйелдерге қатысты және балаларға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың екі авторлық анықтамасын ұсынған.

Құқықтық негіздердің үш деңгейлі моделі, төрт кезеңдік эволюциясы ашылып, «құқықтық норманың тұрақсыздығы – дербес криминогендік фактор» деген тұжырым 2017 және 2024 жылдардағы заңнамалық шешімдердің нәтижелерімен дәлелденген. Салыстырмалы-құқықтық талдау негізінде қорғаудың төрт типтік моделі ажыратылып, Қазақстан жүйесі аралас модель ретінде сипатталған.

Екінші тарауда тұрмыстық зорлық-зомбылықтың криминологиялық және виктимологиялық аспектілері талданған. Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеттің 2016–2026 жылдардағы бастапқы нысандары негізінде құбылыстың жай-күйі, құрылымы, динамикасы мен латенттілігі сипатталып, «қосполюсті құрылым» және «тіркеу парадоксы» тұжырымдамалары негізделген. Детерминацияның төрт деңгейлі картасы, зорлық-зомбылық жасаушылардың үш типі және «тип – құрал» матрицасы әзірленген. Әйелдер мен балалардың осалдығының құрылымдық табиғаты, «сенім парадоксы», жәбірленуші-әйелдердің төрт типі және қайталама виктимизацияның үш арнасы ашылып, сот сатысындағы «екінші латенттену» феномені сот статистикасымен расталған.

Үшінші тарауда профилактика субъектілерінің жүйесі жүйелілік қағидатының бес талабы бойынша бағаланып, үйлестірудің үш типтік олқылығы анықталған; профилактика шаралары деңгейлер бойынша жүйеленіп, «детерминант – шара – субъект – индикатор» матрицасы ұсынылған; профилактикалық жүйенің тиімділігі он индикаторлық жүйе мен 2016–2026 жылдардағы сот актілерінің статистикасы негізінде бағаланып, қолданыстағы заңнаманы жетілдірудің нақты нормативтік тұжырымдары бар ұсыныстар кешені негізделген.

Негізгі ғылыми нәтижелері. Диссертациялық зерттеу нәтижесінде автор мынадай ғылыми нәтижелерге қол жеткізген: әйелдерге және балаларға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық отбасы ішіндегі билік пен тәуелділікке негізделген біртұтас құбылыстың екі көрінісі ретінде негізделіп, «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» Заңның 1-бабындағы тектік, экономикалық және психологиялық зорлық-зомбылық ұғымдарын толықтырудың жобалық редакциялары ұсынылған; құқықтық негіздердің эволюциясы мен қорғаудың типтік модельдері жүйеленіп, Стамбул конвенциясының стандарттарын кезең-кезеңімен енгізу жолы негізделген; тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрылымы мен динамикасы бастапқы ресми деректер бойынша қайта оқылып, 2023–2025 жылдардағы тіркеу өсімінің латенттіліктің төмендеуін бейнелейтіні дәлелденген; зорлық-зомбылық жасаушылар мен жәбірленушілердің типологиялары және оларға сәйкестендірілген профилактика құралдары әзірленген; профилактика жүйесінің басты шектеуінің нормативтік емес, институционалдық сипатта екені дәлелденіп, заңнамалық және ұйымдастырушылық ұсыныстар кешені негізделген.

Автордың сот практикасына қатысты тұжырымдары ерекше назар аударуға тұрарлық: 2025 жылы ұрып-соғу бойынша тоқтатылған істердің 98 пайызы татуласу негізінде тоқтатылғаны, сотталғандардың 9,6 пайызы ғана

қамаққа алынып, 42,5 пайызына отбасылық бюджеттен төленетін айыппұл тағайындалғаны, жақындауға тыйым салу институтының 2023 жылғы 3 өтінішхаттан 2025 жылы 276-ға дейін ғана өскені анықталған. Осы деректер негізінде Заңның 60, 61, 71, 72-баптарын, Қылмыстық кодекстің 108-1 және 109-1-баптарының санкцияларын, «Жәбірленушілерге өтемақы қоры туралы» Заңды және Қылмыстық-процестік кодексті толықтыру, сондай-ақ Жоғарғы Соттың арнаулы нормативтік қаулысын қабылдау туралы ұсыныстар тұжырымдалған.

Зерттеу әдістері. Диссертациялық жұмыста жалпы ғылыми және арнайы құқықтық әдістер ұтымды қолданылған: диалектикалық, жүйелік және құрылымдық-функционалдық тәсілдер, формальды-заңдық, салыстырмалы-құқықтық, тарихи-құқықтық, статистикалық және казуистикалық әдістер, сот актілерін контент-талдау мен әлеуметтанулық сауалнама әдістері. Зерттеудің эмпирикалық базасын ресми статистикалық нысандар (2016–2026 жылдар), ресми сот актілері базасынан іріктелген 319 сот актісі, автор жүргізген 320 респонденттің сауалнамасы және алты резонансты істің талдауы құрайды. Осы әдістер мен деректердің кешенді қолданылуы зерттеу нәтижелерінің ғылыми негізділігі мен сенімділігін қамтамасыз етеді.

Алынған нәтижелердің жаңашылдығы мен маңыздылығы. Диссертациялық жұмыстың ғылыми жаңалығы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу мәселесінің реформалар жағдайында алғаш рет кешенді зерттелуінде, екі авторлық анықтама мен бес мәнді белгінің тұжырымдалуында, «қосполюсті құрылым», «тіркеу парадоксы», «сенім парадоксы» және «екінші латенттену» тұжырымдамаларының негізделуінде, детерминация мен виктимизацияның деңгейлік модельдері мен типологияларының әзірленуінде, «детерминант – шара – субъект – индикатор» матрицасы мен тиімділікті бағалаудың он индикаторлық жүйесінің ұсынылуында айқын көрінеді.

Автор ұсынған ғылыми тұжырымдар мен практикалық ұсынымдар тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу саласындағы заңнаманы жетілдіруге, тәуекелді бағалауды стандарттауға, қорғау нұсқамасы мен ерекше талаптардың тиімділігін арттыруға, жәбірленушінің жеке қауіпсіздік жоспарын қалыптастыруға, зорлық-зомбылық жасаушылармен түзеу жұмысын ұйымдастыруға және профилактика субъектілерінің ведомствоаралық өзара іс-қимылын жетілдіруге бағытталған. Қосымшаларда берілген заңнамалық өзгерістердің жобасы мен тәуекелді бағалау парағы ұсыныстардың тікелей практикалық қолданылуын қамтамасыз етеді.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы. Жұмыстың теориялық маңыздылығы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың ұғымдық аппаратын нақтылауымен, детерминация мен виктимизацияның деңгейлік модельдерін, құқық бұзушы мен жәбірленушінің типологияларын және профилактика тиімділігін бағалаудың әдіснамасын әзірлеуімен сипатталады. Практикалық маңыздылығы зерттеу нәтижелерін заң шығару қызметінде, ішкі істер органдарының, соттардың, прокуратураның, жергілікті атқарушы органдардың, әлеуметтік қызметтер мен дағдарыс орталықтарының

қызметінде, сондай-ақ жоғары оқу орындарында криминология, виктимология және қылмыстық құқық курстарын оқытуда қолдануға болатындығымен көрінеді.

Зерттеу нәтижелерінің апробациясы. Диссертацияның негізгі ережелері автордың 12 ғылыми жарияланымында баяндалған, оның ішінде 2 мақала Scopus және Web of Science дерекқорларына кіретін халықаралық рецензияланатын журналдарда, 8 мақала Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған басылымдарда, 2 баяндама халықаралық ғылыми-практикалық конференциялардың материалдарында жарық көрген.

Ізденуші диссертациялық жұмысты орындау барысында жоғары ғылыми мәдениет, дербес зерттеу жүргізу қабілеті, ресми статистикалық және сот материалдарымен жұмыс істеу дағдысы, құқықтық және криминологиялық талдау шеберлігін көрсете алды. Жұмыстың тілі ғылыми стильге сай, мазмұны жүйелі, тұжырымдары дәлелді және зерттеу мақсатына сәйкес келеді.

Жалпы баға. Диссертациялық жұмыс мазмұны жағынан толық, құрылымы жүйелі, ғылыми жаңалығы мен практикалық маңызы бар дербес аяқталған зерттеу болып табылады. Автор әйелдер мен балаларға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу мәселесін теория мен практика бірлігінде кешенді зерттеп, құқықтық және ұйымдастырушылық тетіктерді жетілдіруге бағытталған нақты, дәлелді ұсыныстар әзірлеген.

Осы айтылғандарды ескере отырып, Жақыш Ақерке Жеңісқызының «Әйелдер мен балаларға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу ерекшеліктері: теория мен практика мәселелері» тақырыбындағы диссертациялық жұмысы белгіленген талаптарға толық сәйкес келеді және 8D04203 – «Құқықтану» білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін көпшілік алдында қорғауға ұсынуға болады деп есептеймін.

Ғылыми кеңесші,
Ұлттық заң академиясының академигі,
Академик Ә.Қуатбеков атындағы Халықтар
достығы университетінің профессоры
философия докторы (PhD) **А.К. Жанибеков**